

οικές απηχήσεις της *Θυσίας* στη λογοτεχνία του 20^{ού} αιώνα (D. B. Ricks, «Secret Political Verses in Twentieth-Century Greek Poetry», *Folia Neohellenica* VIII (1987-89), σσ. 65 εξ., ιδίως σσ. 74 εξ.), καθώς και μια «ψυχογλωσσολογική» μελέτη για εκφράσεις του φανταστικού στη *Θυσία* στον τιμητικό τόμο του Bouvier (I. Berthoud-Papandropoulou, «Expression de l' Irrealité en vue d'un sacrifice qui n' aura pas lieu: analyse psycholinguistique de quelques propos du *Sacrifice d' Abraham*, œuvre du théâtre crétois du XVIIe siècle», στον τόμο: A. D. Lazaridis / V. Barras / T. Birchler, *Βουκόλεια. Mélanges offerts à Bertrand Bouvier*, Genève 1995, σσ. 313-325). Αλλά αυτές είναι μεμψιμοιρίες, εν ονόματι του «τέλειου».

Έτσι λοιπόν παρουσιάζεται αυτή η καταπληκτική κριτική έκδοση και σ' ένα ευρύτερο κοινό, απαλλαγμένη από τις σχολαστικές αναλύσεις της φιλολογικής επιστήμης, αν και σ' αυτές έγκειται η ποιότητα της έκδοσης, που έχει καθιερώσει στο χώρο των κριτικών εκδόσεων της μεταβυζαντινής γραμματολογίας νέα standards, τόσο υψηλά, που δύσκολα θα πραγματοποιηθούν ξανά. Η έκδοση της «*Θυσίας*» θα μείνει για πολλά χρόνια μέτρο σύγκρισης.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΖΕΛΗΣ

Ο Χάσης (το τζάκωμα και το φτιάσιμον)

Κριτική έκδοση: Ζήσιμος Χ. Συνοδινός

Αθήνα, Ωκεανίδα 1997 (Οι Επτανήσιοι - 4), σελ. 343, 17 εικ. ISBN 960-7213-68-8

Πραγματοποιήθηκε απρόσμενα και άλλο ένα από τα τελευταία desiderata του παλαιότερου Επτανησιακού θεάτρου. Τώρα περιμένουμε ακόμα τον *Αμύντα* στη μετάφραση του Γεωργίου Μόρμορη (Βενετία 1745) από το Σπύρο Ευαγγελάτο και τον «*Πάστωρ φίδο*» στη μετάφραση του Μιχαήλ Σουμμάκη (Βενετία 1658) από το Στέφανο Κακλαμάνη. Η έκδοση είναι καλαίσθητη, ο τόμος εντυπωσιακός στην προσεγμένη στοιχειοθεσία του, στα μεγέθη, στη σελιδοποίηση. Πραγματοποιήθηκε τελικά από μια πλευρά, που δεν τον περίμενε κανείς: ο Λάκης Παπαϊωάννου είχε αναλάβει παλαιότερα την υπόθεση, αλλά εκτός από την ανακοίνωσή του στο Φεστιβάλ Μεσαιωνικού και Λαϊκού Θεάτρου το 1977 στη Ζάκυνθο δεν προχώρησε σε κάτι άλλο (Λ. Παπαϊωάννου, «*Το τζάκωμα και το φτιάσιμον*. Ο Δημήτρης Γουζέλης και τα γνωμικά του *Χάση*», *Θέατρο* 61-63, 1978, σσ. 90-93). Αργότερα μου το είχαν προτείνει κι εμένα (από τα *Μιμικά*, βραχύβιο θεατρικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης), αλλά θεώρησα πως υπάρχουν πιο κατάλληλοι φιλόλογοι από μένα να καταπιαστούν με το δύσκολο εγχείρημα. Δύσκολο, γιατί αρκετά σημεία της παράδοσης του κειμένου, της χρονολόγησης, της λογοτεχνικής παραγωγής και εν γένει της βιογραφίας του συγγραφέα, της ιδιωματικής χρήσης των βενετσιάνικων κτλ., είχαν μείνει κάπως «θολά» και δεν έβρισκαν ικανοποιητική λύση με τα βοηθήματα που υπήρχαν. Ωστόσο η παρούσα έκδοση φαίνεται αρκετά ικανοποιητική, και για πρώτη φορά δίνει ένα βάσιμο κείμενο με όλες τις υπαρκτές παραλλαγές. Σε λεπτομέρειες της φιλολογικής αναστήλωσης ωστόσο δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε εδώ.

Ο νεαρός εκδότης, από το Ληξούρι της Κεφαλονιάς, είναι, κατά το «αντί» του εξώφυλλου, υποψήφιος διδάκτορας Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και εργάζεται στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας. Για την κατάρτιση της έκδοσης αυτής συνεργάστηκε και με την καθ. Lucia Marcheselli-Loukas στην Τεργεστή και τη Lidia Martini στην Πάδοβα, στην οποία οφείλουμε και τη μόνη φιλολογική μελέτη που υπάρχει έως σήμερα για το έργο («Appunti sul *Chasis*», *Miscellanea* 3, 1982, σσ. 43-53), καθώς και με τον Gilbert Bodinier, αξιωματούχο των Γαλλικών Στρατιωτικών Αρχείων, για στοιχεία της στρατιωτικής δράσης του Γουζέλη στα στρατεύματα του Ναπολέοντα.

Η Εισαγωγή έχει μια κάπως ασυνήθιστη διάρθρωση και χρησιμοποιεί εκτενώς παραθέματα άλλων μελετών. Σε ορισμένα σημεία κατ' αποκλειστικότητα. Αυτό δημιουργεί ορισμένους προβληματισμούς ως προς την τελική θέση του εκδότη. Π.χ. το θέμα της χρονολόγησης του έργου: η παλαιότερη έκδοση του 1851 και του 1860 αναφέρει στον τίτλο πως το έργο γράφτηκε το 1786· ο Γουζέλης γεννήθηκε το 1774! Δεν γνωρίζουμε τη σκοπιμότητα αυτής της παραποίησης, που είναι περιεργή, γιατί οι εκδόσεις αυτές έγιναν στη Ζάκυνθο και ο Γουζέλης είχε πεθάνει μόλις το 1843. Στον 20^ο αιώνα έχει επικρατήσει η (λογική) άποψη, πως το έργο γράφηκε αντί του 1786 το 1790 (βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*, 6η έκδ. Αθήνα 1996, σ. 130). Ο εκδότης πληροφορεί τον αναγνώστη, ήδη στην πρώτη σελίδα του πρώτου κεφαλαίου «Δύο λόγια για την κωμωδία και το δημιουργό της» (σσ. 17 εξ.), ότι το 1795 προσέθεσε και άλλα κωμικά επεισόδια (στη Γ' πράξη και όλη τη Δ' πράξη), «ώστε το έργο ν' αποκτήσει μια πιο ολοκληρωμένη θεατρική μορφή» (σ. 17), αντλώντας προφανώς από την ίδια προλογική σημείωση του Γουζέλη στην «Υπόθεση της κωμωδίας», όπου χρονολογεί 1.1.1795 (τη δημοσιεύει ο Ανδρέας Μαρτζώκης το 1881 και το 1884 από παλαιά χειρόγραφο του έργου, επειδή δεν υπάρχει σε καμία των εκδόσεων). Η διαφορά των απόψεων αυτών δεν συζητείται πουθενά, αλλά «γεφυρώνεται» με το σχήμα των δύο γραφών. Στη διαθήκη του Γουζέλη αναφέρονται «Τα κωμικά του *Χάση*» υπό το όνομα «Μπακακουκία» (σ. 47) χωρίς να είναι βέβαιο αν πρόκειται για κωμικές σκηνές ή άλλη μορφή κειμένου ή ρητά και παροιμίες για τον παπουτσή Θόδωρο Καταπόδη με το παρατσούκλι «Χάσης»· παρακάτω η διαθήκη αναφέρει: «Τα του Χάση όμως ήτοι την μόνην κωμωδίαν επονομαζομένην το "*Τζάκωμα και το Φτιάσιμο*"...» (σ. 48). Από πού προκύπτει το σχήμα: α' γραφή 1790, β' γραφή 1795, πώς τεκμηριώνεται, και με βάση ποια αποδεικτική διαδικασία θα το δεχτούμε, αφού οι πρώτες εκδόσεις, πλησιέστερες στα γεγονότα, αναφέρουν άλλα, και η «υπόθεση» «παλαιού» χειρογράφου άλλα; Εδώ παρακάμπτεται ένα ολόκληρο ερευνητικό ζήτημα (της χρονολόγησης) χωρίς την παραμικρή συζήτηση!

«Είναι γεγονός ότι στην πρώτη αυτή κωμωδία δεν αναγνωρίζουμε σπέρματα νέων ιδεών. Ο ποιητής δεν προβάλλει ακόμα τις επαναστατικές, προοδευτικές ιδέες που ενστερνίστηκε, λίγα χρόνια αργότερα, στη γαγκωβινική λέσχη της Ζακύνθου» (σ. 18). Υπάρχει κάτι σαν χάσμα ανάμεσα στην πρώτη κωμωδία του και τα μετέπειτα πατριωτικά του έργα σε λόγια γλώσσα, γραμμένα με τον οίστρο του επαναστατικού αγωνιστή και ιδεολόγου. Ωστόσο εκδίδει το 1834 στην Αίγινα μια κωμωδία, *Η αρχοντιά και η φτώχεια*, που λόγω της αθροστομίας της απαγορεύεται και προς το παρόν δεν έχει εντοπισθεί κανένα αντίτυπο της. Την ίδια χρονιά γράφει ο Νικόλαος Καρατζάς την *Κακάβα* (τυπώνεται ανώνυμα μόλις το 1860), έργο που κινείται στο ίδιο κλίμα με τον *Χάση*. Άλλωστε υπάρχουν και άλλες αναγνώσεις του *Χάση*: ο Διονύσης Φλεμοτόμος π.χ. βλέπει μια πολιτική σάτιρα εναντίον του νε-

όπλουτου «φιλοβλεμένου μικροαστού» της εποχής του, μια σάτιρα ενάντια στη νοστορπία του ανερχόμενου αστού (*Τετράμηνα Αμφισσας* 36-37, 1988, σσ. 2396 εξ., 2409 εξ.). Βέβαια αυτό γίνεται με τον παραδοσιακό τύπο του ψευτοπαλικαρά, του μπράβου της κρητικής και επτανησιακής κωμωδίας. Ο Θόδωρος Καταπόδης είναι κάτι σαν τελευταία απόληξη της κωμικής αυτής παράδοσης στην Ελλάδα.

Το κεφ. 2 δίνει τα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή σε μορφή χρονολογίου (σσ. 21 εξ.). Είναι πλούσιο σε στοιχεία, αλλά δυστυχώς δεν παραπέμπει σε συγκεκριμένες πηγές και δεν υπεισέρχεται σε διαφορετικές απόψεις. Μερικές παρατηρήσεις μόνο: σ. 22 το «*Ιντερμέδιο της Κυρα-Λιάς*» 1774 έχει παραποθετηθεί στη χρονολογική σειρά: σ. 25 οι παραστάσεις του 1800 δεν έχουν παραπομπή - θα μας ενδιέφεραν οι λεπτομέρειες - σ. 29 υπάρχουν ορισμένοι μελετητές που συνδέουν την παράσταση *Ο θάνατος του Καίσαρα* το 1820 στο ελληνικό γυμνάσιο στην Τεργέστη με το Γουζέλη - εδώ αναφέρεται απλώς ότι διδάσκει ελληνικά στις *Scuole Reali* της πόλης: σ. 32 μόλις το 1827/28 αποτά ο L. I. Marzocchi στην Ιταλία από τον επαναστάτη Paolino Gavazzi το χειρόγραφο του Χάση, που σώζεται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη - όπως απέδειξα σε μελέτημά μου (βλ. Β. Πούχγεο, «*Τα χειρόγραφα του Χάση*», κεφ. 9 του μελετήματος: «*Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα*», στον τόμο: *Δραματολογικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σσ. 284-295) πρέπει να υπήρχε χειρόγραφο του έργου προεπαναστατικά ήδη στην Πόλη, όπου το διάβασε ο Νικόλαος Δραγούμης, παιδί ακόμα: σσ. 34 εξ.: ενδιαφέρουσες οι πληροφορίες για τη μικρή κωμωδία *Η Αρχοντιά και η φτώχεια*, κωμωδία εις δύο πράξεις υπό Δημητρίου Γουζέλη. Εν Αιγίνη εκ του τυπογραφείου Ανδρέου Κορομηλά 1834», δωδεκασέλιδο βιβλιαράκι σε μικρό σχήμα που απαγορεύεται η κυκλοφορία του λόγω «βωμολοχιών και αισχρολογιών» - το βρήκε ο Φίλιππος Ηλιού σ' ένα βιβλιογραφικό σχέδιο του Legrand, που φυλάσσεται στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης το 1973: οι πληροφορίες που καταγράφει ο Legrand, είναι του Ν. Α. Βέη: γράφει συγκεκριμένα: «*Το έργον τούτο του Γουζέλη, το οποίον παν μέσον διέθεσα, ίνα κατορθώσω να το αποστείλω υμίν, είναι μεστών βωμολοχιών και αισχρολογιών κατά μείζονα πολλώ βαθμόν ή άλλο τι έργο αυτού. Ένεκεν, λοιπόν, των βωμολοχιών και των αισχρολογιών τούτου, καθώς ο Αν. Λασκαράτος μου είπε ποτέ, η Αστυνομία απηγόρευσε την κυκλοφορίαν αυτού άμα τη εκδόσει*» (βλ. *Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher*, 22, 1977-84, σσ. 54 εξ.). Θα άξιζε να γίνει κάποια ειδική έρευνα γι' αυτό, γιατί το έργο αυτό δίνει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του Γουζέλη και λυτρώνει το Χάση από την απομόνωσή του ως πρωτόλειου της σχεδόν παιδικής του ηλικίας που δεν είχε συνέχεια: σ. 37 για την πρώτη χρονολόγηση του έργου στα 1786 στις πρώτες εκδόσεις δεν διατυπώνεται καμιά εξήγηση ή υπόθεση: σ. 41 στη χρονολογική ένδειξη 1977 πρέπει να συμπληρωθεί η ένδειξη της έκδοσης του έργου από το Γιώργο Χατζηδάκη (*Θεατρικά*, 6-9, 1977, σσ. 27-44), που υπάρχει ωστόσο στις Εκδόσεις (σ. 63).

Τον ίδιο μη-συνθετικό χαρακτήρα με την παράθεση ξένων παραθεμάτων ακολουθεί ο εκδότης και στα επόμενα κεφάλαια. Ακολουθούν «*Πληροφορίες για το χαρακτήρα και την προσωπικότητα του Δημητρίου Γουζέλη*» (σσ. 42 εξ.): ο ίδιος ο εκδότης παρατείνεται από δικά του συμπεράσματα. Ακολουθεί ένας πίνακας ανέκδοτων έργων του Γουζέλη (σσ. 44), όπως προκύπτει από τη διαθήκη, που ανατυπώνεται στη συνέχεια (σσ. 45 εξ.) από τη Ζακυνθινή εφημερίδα *Ελπίς* σε αντιδιαστολή με το πρωτότυπο του κειμένου που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

Η συνέχεια ασχολείται με την ίδια την κωμωδία: γλώσσα και σιχουργία (53 εξ.), το χειρόγραφο (σ. 56 εξ.), οι εκδόσεις του έργου (σ. 60 εξ.), η παρούσα έκδοση (σ. 64 εξ.). Παρατηρούνται εδώ ορισμένα φαινόμενα παράλληλα με την αιγαιοπελαγίτικη δραματουργία: η χρήση άλλων μέτρων εκτός του πολιτικού σίχου, κυρίως στο τέλος σκηνών, αρκετές αδέξιες και κακότεχνες ρίμες και υπέρμετροι προβληματικοί σίχοι: το «χωρίς» με παρατονισμό (σ. 67) παρατηρείται επίσης στα χιώτικα και κυκλαδικά δράματα, επίσης οι τύποι που αναφέρονται σ. 67 αρ. 10 δεν είναι μόνο επτανησιακοί. Ο εκδότης χρησιμοποιεί για την αποκατάσταση του κειμένου κυρίως το ανέκδοτο χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης, και επικουρικά τις διάφορες εκδόσεις. Προκαλεί πάντως εντύπωση, πως κανένα άλλο από τα πολλά χειρόγραφα του *Χάση* δεν έχει σωθεί: δεν θα άξιζε κάποια έρευνα στα σωζόμενα αρχεία των αρχοντικών σπιτιών της Ζακύνθου;

Ακολουθεί ένα κεφάλαιο «Το επτανησιακό θέατρο και ο *Χάσης*», όπου παρατίθενται οι απόψεις του Ντίνου Κονόμου του 1946, που δεν ικανοποιεί σήμερα πια, και δεν χρησιμοποιούνται τα πρόσφατα συμπεράσματα του Μηνά Α. Αλεξιάδη, *Ο Αγαπητικός της Βοσκοπούλας. Άγνωστη ζακυνθινή «ομιλία» του Αλέκου Γελαδά. Συμβολή στην έρευνα του ζακυνθινού λαϊκού θεάτρου*, Αθήνα 1990· στη συνέχεια υπάρχει ένα χρονολόγιο για τους κυριότερους σταθμούς του επτανησιακού θεάτρου, συστηματοποιώντας τα πορίσματα των παλαιότερων ερευνών. Μερικές παρατηρήσεις: η παράσταση του 1571 παραμένει αμφιλεγόμενη, εφόσον δεν βρεθεί τόσο πρόωμη μετάφραση των *Περσών* στα ιταλικά: 1658 Σουμμάκης όχι Σουμάκης· 1666 απτό που είναι οι πληροφορίες της «ομιλίας» στην πλατεία της Ζακύνθου με έργο σχετικό με τη ζωή και το θάνατο του Εβραίου ψευδομεσσία Σαμπαθάι Σέβι και τι αποδεικτικά στοιχεία υπάρχουν γι' αυτή; 1682/83 ο *Ζήνων* είναι διασκευή λατινικού προτύπου, όχι ιταλικού. Στη συνέχεια παρατίθεται μια «Αφήγηση για μια παλιά παράσταση του *Χάση* ως “ομιλίας”» (σ. 79 εξ.), που αναπαράγει το κείμενο του Κ. Πορφύρη από το *Θέατρο* 14 (1964), σ. 29-30. Τι νόημα έχει αυτό;

Στη συνέχεια ακολουθεί η κατά σκηνές ανάλυση του περιεχομένου της κωμωδίας (σ. 81 εξ.) και μια αναδημοσίευση υποσημείωσης του Σπυρίδωνα Δε Βιάζη για το υποδηματοποιείο του *Χάση* στην έκδοση του 1927 (σ. 41-43, εδώ σ. 89 εξ.). Το κείμενο με το κριτικό υπόμνημα καλύπτει τις σελ. 93-223. Ο εκδότης χρησιμοποιεί όλες τις εκδόσεις, κατά προτεραιότητα το χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης, τις παρατηρήσεις της Lidia Martini (ό.π.), ακόμα και τη διασκευή του Διον. Λουκίσα (Γλ. Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου, *Ανέκδοτος Ζακυνθινή κωμωδία του Διον. Λουκίσα*, Αθήνα 1965). Χρησιμοποιεί ακόμα και τα χωρία που θυμήθηκε ο Νικόλαος Δραγούμης από την παιδική του ηλικία (*Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα 1874, 1973 επμ. Α. Αγγέλου, τόμ. Α', σ. 69 εξ.): συστηματική σύγκριση των χωρίων αυτών είχε προσφέρει ήδη από το 1995 (Πούγχερ, «Τα χειρόγραφα του *Χάση*», ό.π.).

Όπως ανέφερα, σε φιλολογικές παρατηρήσεις δε θα προχωρήσω εδώ. Θα ήθελα να κάνω μικρά σχόλια μόνο σε ορισμένα επιλεγμένα σημεία: Α' 164-165 η άποψή μου πως πρόκειται για παρωδιακή χρήση των τελευταίων λόγων της Ερωφίλης πριν από την αυτοκτονία της (σχόλια σ. 231) ενισχύεται ακόμα περισσότερο από τις εναλλακτικές γραφές: το δεύτερο ημιστίχιο έχει στο χειρόγραφο «έβγαλε τα δαμόνια μέσα απ' το κορμί σου» και οι εκδόσεις 1860, 1861 και 1900 έχουν «απ(ό) τη ψυχή μου»· η εναλλακτικότητα «κορμί μου / ψυχή μου» παραπέμπει όμως κατευθείαν στην *Ερωφίλη*, όπου αποτελεί μια από τις βασικές ρίμες του έργου (Β. Πούγχερ, «Δραματουργικές

παρατηρήσεις για την ομοιοκατάληξία στα έργα του Κρητικού και Επανησιακού θεάτρου», στον τόμο: *Μελετήματα θεάτρου. Το Κρητικό θέατρο*, Αθήνα 1991, σσ. 445-466). Η δεύτερη παρατήρηση είναι πως στο στερεότυπο μονόλογο του καυχησιάρη Γ' 113-214 υπάρχουν στο πρώτο μέρος ίσως και κάποιες απηχίσεις του προλόγου του Χάρου από την *Ερωφίλη*. Θα επανέλθω στο θέμα στη μονογραφία μου *Ερωφίλης τύχαι. Προσληπτικές αναδιηγήσεις στα ίχνη της λησμονημένης «μητέρας» του νεοελληνικού θεάτρου*. Α' 64 το «νά» με τη σημασία μούντζας σωστά το ερμηνεύει ο εκδότης· υπάρχει και στον «Κατζούρμπο» Δ' 394. Α' 91 «καν σέντσα φέδε» υπάρχει και ένα παράλληλο χωρίο στα χιώτικα *Πάθη του Χριστού* του Μιχαήλ Βεσπάρη (μεταξύ 1642 και 1662): «Κάνοι Ιουδαίοι..... σέντζα φέδε Εβραίοι (στ. 273-274) (επειδή το έργο ακόμα δεν έχει εκδοθεί βλ. πρόχειρα W. Puchner, *Griechisches Schuldrama und barockes Ordenstheater in der Ägäis zur Zeit der Türkenherrschaft*, Wien 1999, σσ. 150 εξ. το σχετικό απόσπασμα από το ελληνικό κείμενο).

Η εμπειριστατωμένη μελέτη του κειμένου και των σχολίων ακολουθεί άλλους ρυθμούς και θα γίνει εν καιρώ. Τον τόμο κλείνουν τα εκτενέστατα Σχόλια (σσ. 225-270), το Γλωσσάριο (σσ. 271-308), ένας πίνακας ονομάτων (σσ. 309-313), οι παραστάσεις του *Χάση* στη νεοελληνική σκηνή (σ. 315 δεν έχει πληρότητα), πηγές και βιβλιογραφία (σσ. 317-332), καθώς και κρίσεις για το *Χάση* (σσ. 323-343, Νικ. Δραγούμης, Γρ. Ξενόπουλος, Γ. Δ. Μάνεσης, Φώτος Πολίτης, Μίμης Βάλας, Ντ. Κονόμος, Ξανά Μ. Βάλας, Σπ. Ευαγγελάτος, Διον. Ρώμας, Κ. Πορφύρης, Κ. Γεωργουσόπουλος, Σόλων Μαρκής, Μ. Λυγίζος, Διον. Φλεμοτόμος, Θ. Γραμματάς, Νικ. Λούτζης, Β. Πούχχερ) και εικόνες από χειρόγραφο και εκδόσεις. Σχηματίζει κανείς μια πρώτη εντύπωση πως η κάπως ανοικονόμητη Εισαγωγή με την «απουσία» της ερευνητικής προσωπικότητας του εκδότη, που κρύβεται πίσω από μια «σκηνοθεσία» χρήσης παραθεμάτων άλλων μελετητών, ενώ έχει πλήρη εποπτεία του θέματος και των πηγών, αδικεί κάπως την έκδοση και αποπροσανατολίζει τον αναγνώστη. Δεν διασαφηνίζει κρίσιμα και αμφιλεγόμενα θέματα και δεν παρουσιάζει την κατάσταση της σημερινής έρευνας. Εφόσον όμως η έκδοση είναι η μοναδική και επιζητούμενη από καιρό, την καλωσορίζουμε όπως είναι· η φιλολογική της σταθερότητα θα φανεύει.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΚΝΕΡ

ΕΠΑΜ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ

«*Μώμος ο Ελικώνιος*», κωμωδία υποβληθείσα
στον Βουτσινάιο Ποητικό Διαγωνισμό του έτους 1867

Εισαγωγή - κείμενο - σημειώσεις - λεξιλόγιο: Βασιλείου Φρ. Τομαδάκη
Αθήνα 1998 (Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών, Δημοσιεύματα 14), σελ. 106, 1 εικ.

Κριτικές εκδόσεις καθαρόγλωσσων θεατρικών κειμένων του 19^{ου} αιώνα είναι σπάνιες. Πρόσφατα παρουσίασε η Μαρία Κατίκα-Βάσσιου την τραγωδία *Ορέστης* του Αλέξανδρου Σούτσου (Maria Catica-Vassiu, *Alexandros Sutsos, Orestis. Einleitung. Kritische Edition*, Hamburg 1994, βλ. τη βιβλιοκρισία μου στην *Παράβαση* 3, 2000, σσ. 348-351 και στα *Südost-Forschungen* 56, 1997, σσ. 577-579), τώρα πα-